

GUARANI

CONTINENTAL

2016

TETÃ
GUARANI
ARGENTÍNAPEGUA
BOLÍVIAPEGUA
BRASÍLPEGUA
PARAGUÁYPEGUA

Ko Mapa guaraní continental, yvy guarani
rupa ja'éva avei, ohechauka guarani yvy ha
hekoha ojepysóva Argentina, Bolívia, Brasil
ha Paraguái apére. Omba'apo hese heta ñande
rapicha oñondive, guarani ha guarani'ỹva avei,
peteĩ teĩ oikuaa háicha.

Ko'ã yvy ha tekohápe guarani kuéra oiko
yma iteguive. Ko Mapa guaraní continental
ikatúne oipytyvõ kuña ha kuimba'e guaranípe
oikuaamive hetã ha omba'apo añetete hekovére
ha tenonderãre.

Ko Mapape ohechauka porã mamópa oiko
guarani kuéra, mbovýpa, mba'éichapa héra
umi tekoha oikovehápe, ha mba'e mba'épa
umi hekoha guasu ombyaipáva ohóvo ijyvy ha
hekoha; hasy niko ko'ãga ojeikove hekopete
ymaite guaréicha.

Umi kuatia ñe'ẽ oñemyasãiva castellano,
portugués ha guaraníme, ikatúne oipytyvõ ko
Mapa omyesakãmive haguã mamópa opyta
hekoha. Tekoha'ỹre ndaipóri teko.

Oñembohekovaive jepéramo ko'ẽ ko'ẽre
tekoha reta, ko yvy rupa tuichakue ha kuatia
ñe'ẽ iñirũva omombareteseve umi guarani
kuéra mba'e tee, omoañetévo upe teko tee
umi omboykeséva ichupe kuéra rowake. Pe
teko arandu ha pe óga rehegua reko jopóiipe
ojepytasóva, economía ja'éva, peteĩ teko añetete
avei iporã itereíva ambue tekohápe guarã.

Upéicha ojepe'áne tape pyahurã maymávape.
Ipahápe, umi karai / jurua / mbáiry avei oike
va'erã mo'ã ñande rekópe – peteĩ teko pyahu,
hi'añetetéva ha ombojojave maymávape
py'aguapy ha teko sasõme.

GUARANI

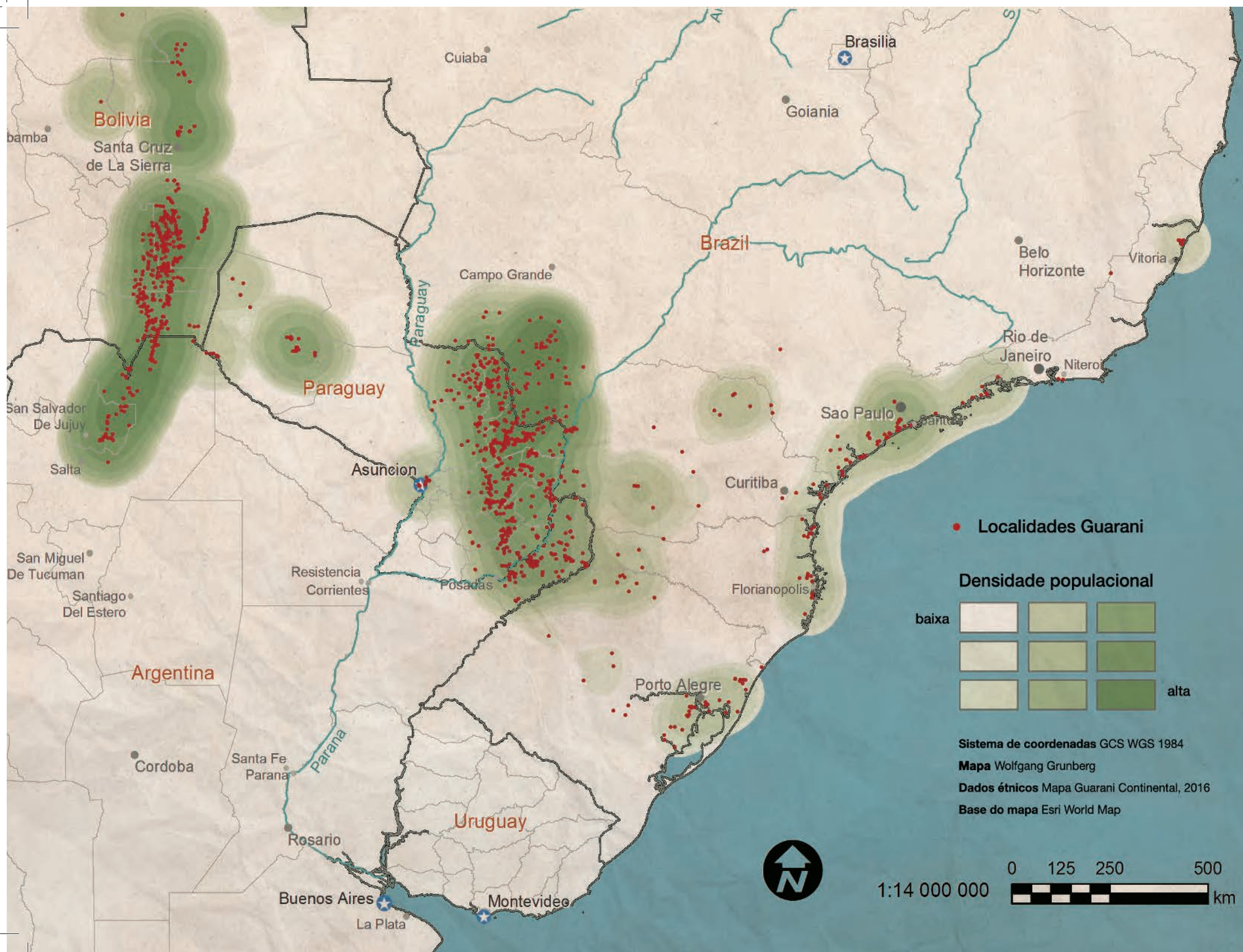
CONTINENTAL

2016

TETÃ
GUARANI
ARGENTÍNAPEGUA
BOLÍVIAPEGUA
BRASÍLPEGUA
PARAGUÁIPEGUA

Equipe Mapa Guarani Continental
Campo Grande, MS
2016

MAPA

GUARANI

CONTINENTAL

2016

TETÃ
GUARANI
ARGENTÍNAPEGUA
BOLÍVIAPEGUA
BRASÍLPEGUA
PARAGUÁIPEGUA

ELABORADO PELA EQUIPE MAPA
GUARANI CONTINENTAL (EMGC),
NO ÂMBITO DA **CAMPANHA GUARANI**

6. ÑEPYRÛRÃ

7. MÁVAPA ÑANDE

GUARANI RETÃ I TEKOKA GUASU, TENTA GUASU
ÑANDE REKO I TEKOKA PORÃ I TEKOKA MARANGATU

19. ÑANDE REKOVE

ARGENTÍNAPE I BOLÍVIAPE
BRASÍLPE I PARAGUÁIPE

45. HA KO'ËRÕPA
MBA'ENE

50. JAIKUAMIVE HAGUÃ

ÑEPYRURÃ

Jaikuaa porãmive haguã ko MÁPA GUARANI CONTINENTAL péina ápe peteĩ ñe'ẽ omombe'úva upe tekoha guarani ko'ágagua oñemboja'óva Argentina, Bolívia, Brasil ha Paraguái.

Guarani kuéra ko'ága ojepapa hetave 280.000 avárupi, kuimba'e, kuña ha mitã, oñe'ẽva peteĩ ñe'ẽ, oimérõ jepe ijapytépe ojuavymimíva, ha upéicha avei peteĩ tekópe oikóva.

Guarani kuéra ko'ágagua heta tendárupi jajuhuve tapýipe, táva guasu rembe'ýpe, tape yképe, ka'aguýpe ha tava'ípe, para guasu ete Atlántico ja'évaguive yvyty yvate, Ándes ja'éva peve. Ojehechakuaava ko *Mápape* Guarani kuéra oĩ 1.416 táva tuicha terã michĩvévape.

Yvy rupa guarani oiméne ituichavéva kóva ko América retãre. Ko Mápape ohechauka porã mamópa oiko, mbovýpa, mba'éichapa héra umi tekoha oikovévape, ha mba'éichaguápa umi ka'aguy, ñu, yvytyty ha ysyry oguerékóva ha oiporúva.

Ikatu jahechauka ha jaikuaa porãve mba'éichapa Guarani kuéra ikatupyry

ha imbarete opyta haguã heko etépe, *cinco siglos* rire umi yvypóra ambue oíke ijapytépe kuéra ha ombyaise va'ekue heko.

Kóva ko kuartia ikatúne ojeporu omombarete haguã ijerure tekoháre ha umi Tetã Guasu (*Estados*) ohendu ha ome'ẽ jevy haguã ichupe kuéra ijyvy kuéra ha omomba'e guasu haguã ipahápe heko ha'ekuéra háicha. Oikovéramo jepe ambue Tetã Guasúpe Sudaméricapegua ojuajúva peteĩ ñe'ẽ, peteĩ teko marangatu, peteĩ tembiasakue ha peteĩ teko porãvape.

Ijehẽguĩte, Guarani kuéra omba'apo ko'ága ha oipykúi tape pyahu opyta haguã tekoha ymáme, ikatu haguãicha heñõi jevy ñomongeta ete, hasy etéramo jepe, ojehuháicha *Mato Grosso do Sul* Brasilpeguápe.

Bolíviap e katu ohupity jevy va'ekue pe Tetã Guasúgui (*Nación*) imba'e kuéra voínteve, opaite mboyve hekoha yma guare, ojekuaa ha oñemoneĩ.

Umi mba'e oikuaáva tekohára ha umi yvypóra upépe oĩvare hendive

kuéra oñomongetáva ha ojehe'áva, omongatupyryve Guarani kuérape oikuaa haguã mba'éichapa heko iñambue ohóvo ha tekotevẽ ojuhu ha ombotuicha tape pyahu ha tembiapo hekopete.

Ha'ekuéra nañane momandu'ái ára ymaguarérente, ha'ekuéra katu oguata tenonderã ha omopu'ã ára pyahurã. Ha'ekuéra ñane moingese hapépe isasõ rekópe, noĩrigui hapépe ha'ekuéra añaõnte. Umi maymáva ndovy'áva ko teko, ho'usepaitéva oĩva ipoguýpe ha ipahápe ohundi ñande yvy, ombyaipa pe ñemongeta ava rehegua ha yvy rehegua avei. Hendive kuéra ñañandu ava katu ete; upéva he'ise pe ñe'ẽ ava guarani ñe'ẽme. Ñande niko maymavéva ava.

Ko tembiapo *Mapa Guarani Continental* ombotuichase umi mba'e jekuaáva ha umi mba'e hasýva tomba'apo oñondive peteĩ jeguatápe. Pe tembiapo oho tenonderã heta ava omba'apógui ichupe guarã, ápe ha pépe oúvagui, ha oñemoirũ ambue ava ha ava'ỹ avei irundy Tetã Guasupégua ndive: Bolívia, Argentina, Brasil ha Paraguái.

MÁVAPA ÑANDE

GUARANI RETÃ

Guarani kuéra oikove gueteri oikove haguépe jepiguáicha, jejopy, ñemondyry ha ojejukárõ jepe. Ava kuéra, heko ha heko marangatu oikóma ra'e ymave umi tetã guasu ko'ãgaguágui. Guarani rekoha oïma raka'e, opu'ã ha oñembojoja ko'ã tetã ãgaguágui; yma ndaipóri yvy rembe oiháicha ko'ãga, ipyahúva gueteri. Umi Ava rekove ha reko ojekuaa Brasil Teko katu Guasu, *Constitución* ja'évape: Brasilpegua (1988), Paraguáipegua (1992), Argentínapegua (1994) ha Bolíviapagua (2009).

Ñama'ẽ mokõi *Constitución*re:

Constitución Paraguáipegua, akýtã 62-pe, he'i ete: Ko *Constitución* ohechakuaa ava ypy rekove, ha'ekuéra

hekoháicha, oiko ha heñõi oĩ mboyve tetã Paraguái.

Constitución Bolíviapagua, akýtã 30-pe he'i: Ava ypy retã ha rekoha ha'e ningo yvypóra oimeraëva oñondivegua heko peteĩ, iñe'ẽ etéva, imandu'aha ára pukukuévo, heko ete rape, hekoha ha heko marangatu, oiko va'ekue ojasuru mboyve umi yvypóra ambue oñemomba'eséva hetãre.

Ko Mápa, yvy ra'angápe, ojehechauka umi tekoha ojepysóva tekoha tuicha etereívarupi, ambue ava ypy guarani'ỹ ndive oñemboja'óva yma itéguive.

Pe tekoha he'ise “yvy, ka'aguy ha ñupyso”, ojekuaáva mba'e jojaháramo, oiháme yvy porã ikatuhápe ñañemitỹ

ha ñañotỹ yvyra, yva ha ka'avo, ñane rembi'urã.

Guarani kuéra oikove ko'ã tekoha guasúpe mokõi *mil* ára jereguive.

Guarani kuéra ohayhu eterei jeguata opárupi, upéva katu nde'iséi oguata rei opyta'ỹre mamove. Añetehápe ha'ekuéra oikove táva michĩ terã tuichavévape ha omba'apo kuaa kokuépe. Umi koygua ãgagua oñembo'euka katu ichugui kuéra oñemitỹ haguã.

Yvypóra okapegua oguahẽro guare ijyvýpe ára jere 1505-pe, ohendúvo ava ñe'ẽ, oñandu voínte peteĩ ñe'ẽ ijapytépe kuéra ha heko peteĩva avei.

Ha'etépe ombohéra ichupe kuéra Guarani, oikuaa haguéicha umi *Europaguigua* oguahẽ ypyvo Brasil

JAHECHA Ma'ẽpeteĩjevyyte kohakaiovápe.

Mato Grosso do Sul, Brasil, 2016.

Pablo Albarenga

rembe'ýpe ha pe y tuicháva Guarani kuéra ombohéra Parana; okaragua katu ombohero *Río de la Plata*.

Ikatúne ojepyso raka'e ko yvy tuichaite rehe jeroguata jevy jevýpe ára jere pukukuépe. Ko'ága oiko ichugui kuéra tembijoapy tuicha poráva terã ñemono'õ michĩvéva, peteĩ teĩva oikoháicha ha sapy'ante ñambuemíva ojuehégui.

Oguerova jepiguáicha oñondive oikórõ guare heta itereíma peteĩ tendápe, terã oikórõ guarani ñorairõ ijapytépe kuéra. Aipórõ oguerova ambue yvýpe, heta opytárõ jepe hekoha ymáme. Upéicharõ jepe, pe teko guarani noñemongu'iri ha teko rysíi peteĩ tendapegua ojepyso opárupi ete, oñemongeta hikuái hese ha oñemomba'apo hekópe heta tekohárupi, ojekytýrõ jepe Tetã Guasu rembe'y pyahurupive. Pe ñekytĩ nda'aréi ojehu; *siglo* 19-pe ñepyrũmbýpe.

Mba'érehépa Guarani kuéra ova?

Oĩméne oheka hikuái “yvy marane'ỹ”, ha ichupe kuéra ijyvy ikangy etéva ñemitỹ ha kokuépe guarã imarã

eterei, peteĩ ñupysa rei ka'aguy'ỹre; ko'ága imarã avei *soja*, yvyra okaragua, takuare'ẽ, oja'óva ava rekove ha hekoha.

Marã tuicha avei mba'asy eta ha mano vare'águigua ha mba'asy pyahu isarambívagui. Naiporãi hi'ári umi ñorairõ heñõiva sapy'ante ogaygua apytépe.

Ituichavéva marã apytégui oiko va'ekue katu oguahẽro guare umi yvypóra ambue, oikéva mbaretépe ava retáme ha ombyaipa ite yvy, omba'apo avei guarani reko opa haguã, omosẽ ichupe kuéra hekohágui, omboyke ha oja'o avei ichupe kuéra. Upéicha ojapo jevy umi oguahẽ ramóva umi tymba váka rerekuára, *soja* ha takuare'ẽndy oñotýva ha *petróleo* oguenohẽséva. Ndikatúi ñande resarái mamo meve oñorairõ vai ete Guarani kuéra rehe umi oikeséva Guarani rekohárupi.

Tetã Guasu rerape koygua yvy'ýva ha yvy tuichavéva oñemomba'eséva avei, umi maymáva heko ambue, ojepyta'sova pirapire rekávo.

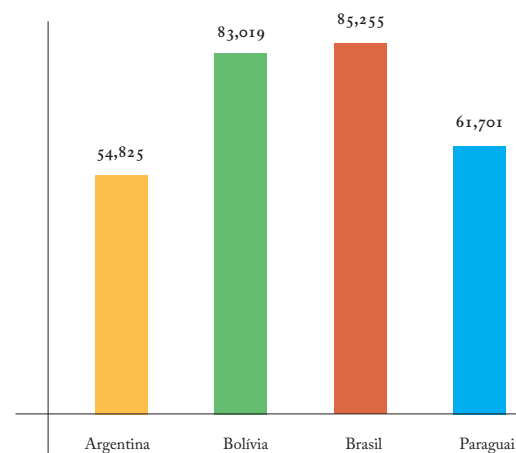
Ko ta'anga oñenohẽ heta tendágui: Tetã Guasu sãmbyhyhágui ha ambue

mba'apoháragui ko'ã mba'ére.

Nderehecha mo'ãi ko yvy ra'angápe umi ambue tetã ypy, tupi-guarani jepe, oipykúi va'ekuégui ambue tape ojuavy guaranígui ha ko'ága oñandu heko ete ñambuéva avei ha upéicha oñembohéra ha oñeñandu oikoéva Guaranígui.

Ambue Ava ypyháicha ko *Americape*, Guarani kuéra heta hetave ohóvo. Kuña guarani imemby retavéva ha ndaiporivéima heta omanóva, ha péicha ojehu 20 ára jereguive.

AVA GUARANI TETÃ GUASUHÁPE
(2015-2016).

GUARANI KO'ĀGAGUA KO'Ā
IRUNDYTETĀ GUASU
OIKÓVA OJEKUAUKA
KÓICHA

- **Mbyá** (*Argentina, Brasil ha Paraguái*)
- **Avá-Guaraní** (*Paraguái*), héra avei
Ñandeva, Guaraní terã **Chiripá**
(*Brasil ha Argentina*)
- **Paĩ-Tavyterã** (*Paraguái*), **Kaiowá**
hérava avei (*Brasil*)
- **Ava-Guaraní** ha **Isoso** (*Bolívia e
Argentina, Paraguái*) ko'āga hérava
Guarani Occidental (*Paraguái*), ha
yma **Chiriguano** ha **Chahuancos**
(*Argentina*)
- **Gwarayú** (*Bolívia*); **Siriono, Mbía**
terã **Yuki** (*Bolívia*); **Guarasug'we**
(*Bolívia*), **Tapieté** terã **Gua-**
raní-Ñandeva (*Bolívia, Argentina ha
Paraguái*); **Ache** (*Paraguái*)

OPE Mitãngueiñakãhatãpeteĩopyojajpoyave. Tekoha
Guyrapaju/Tenondé Porã,
São Paulo, 2015. Luiza Mandetta Calagian

TEKOKHA GUASU - TENTA GUASU

Guarani kuéra he'íva: “Ñande ningo ndajajúi jajajogua haguã yvy, jaju yvy po poru haguãnte ngo voi”.

Guaraníme guarã yvy he'ise, ñepyrũmbýpe, peteĩ tekove renda, jaiko haguã ñande rekópente.

Yvy ha tekoha he'ise karai ñe'ẽme “*tierra y territorio*”. Añetehápe yvýre ñaikotevẽ; ápe ñañemitỹ ha ñamono'õ ñane rembiurã, upépe ikatu jaikove oñondivepa ha ñande rogaygua ovy'a tata ipýpe; yvy ndaha'ei katu ñambohetave haguã pirapire ha mba'e rei.

Tekoha he'ise pe ñande reko renda, jajepokuaaha ha jaikoha; ñande reko ipoty ha okakuaaha;

pe tekoha oguerojera teko avei. Teko he'ise mba'êichapa jaiko ko yvýpe, mba'épa ñane rembiaporã, ñande reko katu, mba'êichapa jaiko oñondivepa, ñandeháicha voínte. Upéicha oiko raka'e oguahẽ mboyve yvypóra ambue.

Tekohápe ikatu jaiko guarani teeteháicha; pe yvy, tekoháramo, ñande jopói renda avei. Upépe ñañopytyvõ ha ñañomongeta oñondive, jajerokey ha ñañembo'e.

Tekoha'ỹre ndaipóri teko; teko'ỹre ndaipóri tekove guarani, guarani kuéra kuarahy reikepegua -Guaraní Occidentales- ombohéra iñe'ẽme pe tekoha *tenta*, he'iséva avei tetã ha táva.

Yvy ha ka'aguy, guarani mba'e, iporã itereígui, tapicha ijerekuéva oñemomba'ese hatã hese; hi'ári ete oipotáva ichupe umi mba'ejára tuicha tuicháva *soja* ha takuare'ẽ oñotỹva; umíva oipuruse avei guarani rembiapo ndahépýiva ha noikotevẽirõ hese kuéra omosẽse hetãgui.

Tekoha guarani oñehundíma ko'ãga pe *soja* ñemitỹrupi ha ka'aguy'ópe. Ñañotỹ ramo yvyra pytagua, *eucalipto* ha *pino* ivai ete avei.

Upéicha avei, pe kapi'i hatã *África* ha *Asiagui* ojererúva isarambi opárupi ete ha ombyai guarani kokue. Oikévo kogatýpe ndahasymo'ãi ojatapy haguã ha tesapirĩme iñasãi ha ombokusuguepa kokue, óga ha tapýi.

Umi karai pytagua ou va'ekue *España* ha *Portugal*gui omokane'õ iterei tembiapo pohýipe Guarani retápe, ndahepýi ete upévare, omomano ipoguýpe ha hi'ári ombyai heko, oipe'ávo ichugui kuéra jeroxy ha ñembo'e marangatu.

Umi ko'ãgagua ou pyahúva yvy ha *plata* rekávo, omuña hatãve guarani kuérape, oipe'ávo tapicha mba'e, ojapyhy reívo ijyvy ha omopehẽnguéro hekoha.

Pe “*Nación Guaraní*”, ohecha haguéicha umi oúva okágui ha ombohérava kóicha umi yvypo ambue, *siglo* 19 peve, ndopái gueteri ha oiko oikóvo ko'ãga meve.

Guarani Retã ndaha'úi mante peteĩ ava ñemono'õ ha peteĩ táva, peteĩ te'ýi terã yvy pehẽngue. Guarani ningo peteĩ teko imbojojaha'ýva, ha'eháicha voínte. Tekoha, pe yvy ñapyrũva, ha'éko peteĩ tenda noĩriva araípe; ko tekohápe Guarani kuéra ha'e ningo ha'éicha itéva; upépe oiko hikuái, upépe ojepytasó ha oiko jevy jevy ipáy ha iképe.

Guachire Ava Guarani Kaiowaoguahire. Tekoha Guai-viry, Mato Grosso do Sul, Brasil, 2013. Ruy Sposati/Cimi

ÑANDE REKO

Teko oñondivegua oñepyrũ te'ýi ha ógaguive. Upégui heñõi tekorysyi ñaño mongetávo hese ha jajorávo umi pa'ã ojuhúva ñande rekovépe.

Pe aty ha ñemboaty -*Guarani Occidentales* ijaty opita haguã oñondive-, ojehechauka peteĩ tembiapo tuicha porãramo; hese ae ikatu ñaño moneĩ heta mba'e hasývape ha upépe oñomongeta mba'éicha ñamba'apóta oñondive vy'apópe marangatuhápe ha óga mba'e puru kuaahápe.

Te'ýi ru ha túva kuéra oñembyaty oikuaa haguã apañuãi ojuhúva ijapytépe kuéra, oñomongeta ijehe kuéra ha oheka mba'éichapa osẽ va'erã ichugui ha oipykúi tape porãre.

Umi aty guasuvéva oiko avei ha imbarete porã jevy; mbohapy ykégui

oñemomba'apo: mba'éicha jaiko, mba'éiko ñane raperã ha mba'éichapa jaipykúi va'erã pe taperã jahupity haguã jaipotáva. Aty ñepyrũmbýpe ha oñembotýrõ oiko jepi ñembo'e ha maymavaite oike ko tembiapo marangatúpe.

Umi jeva ha jepy'apy ára pukukuévo omoambuemi guarani rova ha reko; heta tendárupi oguatávo ohuvaitĩ ava guarani'ývape hapépe ha hendive kuéra sapy'ante oñomongeta py'a guapýpe yvýre ha mba'éichapa oñembojáta hese ha oiporúta ombyai'ýre.

Mba'e ñeme'ẽ, jopói ja'éva omoha'ãnga pypuku va'ekue heko ha jeikove guarani oñongatu heko yma etereíva. Hese imandu'a iñe'ẽ marangatu, jerokey ha ñembo'érupe ko'ãga meve; ha upéicha gueteri heta hendápe.

TEKO PORÃ

Nane rembiapo ha ñemitỹ oñemboja' o va'erã mayma ogaygua apytépe ha óga apytérupi, ikatu oiko vy'apavẽ ha arete tuicha.

Umi mba'e jarekóva oho ha ou ñande apytérupi heta hetárõ iporãve; upéicha okakuaa pe teko porã óga ha tekohárupi joajúrupi ha arete vy'ápe pe óga reko ojehechauka jopóirupi.

Pe óga reko, *economía* ja'éva ojoko oñemboheta heta yvy, pira pire ha ã mba'e, omomichĩ avei pu'aka peteĩguigua hapicha ári.

Aretépe kaguĩrupi oiko avei jopói ha ndaikatúi avave oñemboyke ichugui. Ogaygua hyvatã porã rire, hemby gueteri mba'e etami oñeme'ẽ haguã. Upe va'erã katu oiko arete, ára

ete voi, vy'a ára. Ára hakúpe, avati hi'aju ha heta porã vove, mandi'o hapo porãmarõ ha upéicha avei ambue kokue yva: jety, kumanda, andai, ha kurapepẽ umi arete py'yĩ oiko.

Aretépe oje'u kógakue oñeñotỹ va'ekue upe va'erã, oñembopyahu joayhu ha kyre'ỹ ñamba'apo haguã oñondive arete'ỹre ñane rembiapo oguejy guejy ohóvo ikangy kangýpe.

Jopói guarani ñe'ẽme he'ise ñande po ojepe'a ha oguerojera ani ñane akate'ỹ ñame'ẽ haguã tembi'u ha ñamongaru ñande rapichápe ha ñamboja' o ñane mba'e hendive. Upéva ningo teko ete katu rapyta, teko katu "ñame'ẽ ha ñañemoguahẽ ogaygua ha ambue óga kuéra apytépe.

KUÑA *Kuñangue Ava Guarani ha Mbyaopýpe.*
Tekoha Y'Hovy, Paraná, Brasil. 2016.
Ruy Sposati/CGY

TEKO MARANGATU

Guarani rekove, ára ha pyharépe, kuña ipuru'aguive, imemby, mitã oñemongarai ha mitã rusu oñemohembekuávo, itúvaramo ha isýramo oikóvo, tesãi ha mba'asýpe, ipajérõ sapy'ánte, ha manõ meve, ha'e ningo iñe'ẽ -ñe'ẽ anga- ha ñe'ẽ rysíi hekovépe hese imbojojaha'ýva ha'eháichante.

Mitã'i, ho'ávo ko yvýpe, oiko va'erã iñe'ẽrupi, ogueropu'ávo ha okakuaávo ohupity peve heko ava porãite.

Mba'éichapa guarani oma'ẽ ha ohecha ko yvy rupáre, oikuaa ichupe, omyesakã ha omombe'u, ja'éta *cosmovisión*. Tembiapo ha tembikuaa marangatúrapi ojehechauka ta'anga porãme pe yvy rupa. Ndaha'ei

mante teko marangatu; arandu, ñe'ẽpoty, Ñande Árigua rehegua avei ojehechauka ñane raperã. Guarani kuéra rembiapo marangatu apytépe oĩ purahéi ha jeroky; ikatu ñambohéra ko'ãichagua mba'e ñembo'e-jeroky terã jeroky-ñembo'e. Umi tembiapo marangatu omboguatáva Ñande Ru Ete rendápe ha henondépe. Teko ha ñane rembiapo marangatu ñaimo'ã vaicha peteĩ tape ñande reraháva jaheka haguã ha jehupity meve pe teko porã itéva.

Umi Ñande Árigua yvateve ha iporãvéva apytépe oĩ Ñande Ru Ete ha Ñane Ramõi Jusu Papa Tenonde. Pe Ñande Ru Ete ra'y ha rajy apytépe ojepapa avei ambue Ñande Árigua michĩvéva ha umi Pytu Marangatu héra iñambuéva sapy'ánte Mbya,

Paĩ-Tavyterã, Kaiowa, Ava Guarani ha *Guaraní Occidentales* apytépe, oñangareko ka'aguy ha tymba ka'aguy rehe. Oĩ avei oma'ẽva kokuére ha umi upépe omba'apóvare.

Ñemongarai hápe, ojeporavo mba'éicha oñembohérata mitã ndaha'ei itúva terã isy; tekotevẽ katu pa'i oheka ha ohupitýne, ñembo'e py'a mongetárupi pe mitã réra tee ou peteĩ yvága oguejyhágui pe iñe'ẽ. Pe héra mitã mba'e teete va'erãnte; guarani ndahérai kóicha terã péicha, ha'e ningo héra voínte.

Ko yvy rupa kuaaha ha ñeñandu *Guaraní Occidentales* apytépe, iñambuemi. Tupã Ete -*Tumpa Ete* he'íva ha'ekuéra- iporãitevéva, tekove jára ha mba'e jára ete avei, Ñande Ru Ete, opa mba'e oikuaáva

ha oñangarekóva opárupi ete rehe; ha'e ningo Ñande Ru Pavẽ ha ituichavéva.

Táva guaraníme ndopamo'ãi opy terã ñembo'e róga, ojuavy ramo jepe ha'anga. Umi óga ha hi'okára ojepe'áva hováipe, oiko py'ỹi kaguĩ arete, japurahéi ha ñañembo'e jajeroxyhápe ára puku jave.

Guarani reko marangatu ojekuaami opa tekohárupi, oiko meme ha mamove ndopaitéi. Hasyve oiko ha oñembyaive oñemosẽ va'ekue tekohágui ha ko'ãga isarambi ápe ha pépe, tenda michĩ eterei hápe, ivai hápe jaikove táva guasu ykére terã ojejerure tupamba'e tapépe.

Guarani kuéra oñembo'euka yma ojpaysaka haguã peteĩ teĩva umi ñe'ẽ Ñande Áriguagui oúva ha oguejýva. Teko mbo'e ko'ãgagua oñemosambyhýva *Ministerio Nacional de Educación*rupi oiporu rãngue pe arandu yma guare ohupity va'ekue ava kuéra topyta hekopete ha'ekuéra háicha ojapo ichugui kuéra ava rei.

Pe teko mbo'euka pyahu oikuaa'ỹre ava reko ete, omoinge mitãnguéra peteĩ apasuru, ñemondýi ha kyhyjépe.

Ñanderu ÑanderuojerokypeteĩAtyGuasúpe.
Tekoha Kurusu Ambá, Mato Grosso do Sul,
Brasil, 2014. Ruy Sposati/Cimi

ÑANDE REKOVE

MITÁPEPY *KunumipepyPaĩTavyterã*, Tavamboae,
Dep. Amambay,
Paraguay, 1988. Fritz Ruprechter

Ñande, rekove Argentínape

Guarani rekove raperã oñemboguapy pe *Reforma Constitucional* 1944-peguápe upépe ojekuaa ha oñemoneĩ ava kuéra oĩma hague hekohápe ha oikóma hague avei hekoháicha Tetã *Nación Argentina* mboyve, upéicharamo ombuekovia pe ambue *Constitución* he'i raẽ va'ekue oipotaha ha omohenondeseha “py'aguapy toiko ava kuéra ndive ha tojere pe teko marangatúgui *católico* ja'évape.

Iporã iterei omoneĩ pe *Convenio 169* ava ha hetã ypy kuéra rehegua, ojapo va'ekue *Organización Internacional del Trabajo -OIT-*, Argentina oikuaáva 2001-guive.

Jahecha ko'ãga pe jekuaa ha ñemoneĩ ndoipe'ái gueteri umi yvypóra reko katu rape ojepykúi porã hese jeroviapópe.

Upe 2006 ára jerépe osẽ pe *Ley nacional 26.160: Emergencia Territorial Indígena* ojaoukaséva peteĩ tekoha ra'ãnga oĩháme guarani táva ha hetã oĩháicha ha anive haguã oñemosẽ upégui. Ko'ãga meve katu, *Provincia Misiones*pe oĩhame 120 Mbya ha Ava retã'i, 45pe mante -upéva he'ise 37,5%-ndojejapopái va'ekue upe tembiapo ojejapo va'erã mo'ã.

Umi Guarani oĩ ha oikovéva hikuái *Provincia Salta* ha *Jujuy*pe ojepapa háimetete 45.000 ava; umíva oguejy va'ekue umi yvyty Bolívia kuarahy reikegua, *Andes* ja'évagui, ijkéva voĩnte.

Guarani jeroa rapo kuéra heñóiva *Estado Boliviano* oñorairõ rire hendive kuéra ha ava yvykue ohasa karai poguasú pópe oñemomba'éva hese kuéra *siglo* 19 mbyterupí. Pe ñorairõ ava oñemyatã ha ombohováí haguépe *Boliviano* pu'aka rehe, opa va'ekue guarani oñehundirõ guare *Kuruyuki*pe 1892 ára jerévo.

Ohasa rire 40 ára jere, guarani kuéra ohupity hague umi ñu, namombyryíva Y *Pilcomayogui*, oñemondýi sapy'aitépe oiko jevýrõ guare *Paraguay* ha *Bolivia* ñorairõ oñondive *Chacope*; añetehápe, pe ñorairõ opu'ã karai pytagua oipota

etereígui *petroleo*, ita kyra ikatu ja'e (1932-1935). Heta Ava oho va'ekue *Argentina* yvate peguápe ha hetave *Provincia Salta* ha *Jujuy*pe omba'apo haguã takuare'ẽre, pakova, kokue ha narãtyre ha yvyra porã kytĩ hápe avei. Oguapy ha opyta hikuái tembiapo renda yképe, oñemono'õvo *Tartagal*, *Embarcación* ha *Oran* yképe; iñambue eterei katu hekoha ymágui; upéva he'ise ndaikatúi opyta ogaygua tuicha rekópe.

Ko'ãga oñembojoaju pe *Asamblea del Pueblo Guaraní* (APG *Argentina*), oséva (APG *Bolíviagui*) ha nda'aréi *Argentina* oikuaa avei. Pe APG omba'apo heko etépe: oĩ peteĩ Mburuvicha sapy'ante oñembohérava Capitán. Peteĩ kuña imburuvicháramo oñehendíva kuñakapínta. Jepivérõ guáicha umi mburuvicha kuéra ojeporavo peteĩ ñe'ětépe.

Ijyvy ojerereko heta hendáicha. Hetave pe yvy'íva hóga rendánte imba'éva. Naiporãi hekoha, yvy vai ha ndaikatuvéima ojeiko porã ipype oñondive ha hekópe.

Sapy'ante iporãve jaikoha, ojehechaháicha *Comunidad San José Yacuipegua*, ojepysovéva 4.000

hectárea ikatuhápe oguereko kokue yma guaréicha hembí'urã ha upe hembýva oñemũ haguã okápe. Néi, iñambue eterei jepe pe yvy rerekoha, ojehechakuaáma iperõmbámaha ka'aguy oiko haguã ichugui ñu rei vakápe guarã; Hi'ári ete ogueru ñorairõ ijapytépe kuéra umi oguenohéséva itakya, *petroleo* ja'éva.

Tekombo'épe *Estado Argentina*pegua oikuaa ha omoneĩ toiko *Educación Intercultural Bilingüe (EBI)* 2006 ára jereguive oñemo'áva tekombo'e iporãvéva avápe guarã. Sáltape oĩ ára jere 80-guive pe *Auxiliar Bilingüe*, pytyvõhára mokõi ñe'ẽme ha *Jujuy* omoinge mbo'ehára ikatupyryva ombo'e haguã guarani ñe'ẽme; upéva katu tekombo'e ypýrõ guarã ha koyguápe guarã.

*Provincia Misiones Argentina*peguápe Guarani ojepapa hikuái 10.000 ñande rapicha oñemboja'óva 120 tekoha terã tapýipe; ijapytepe kuéra hetave Mbya Guarani ojojáva *Paraguay* ha *Brasil*peguáre. Umi 120 távagui 14 mante oguerekove ipype 150 tapicha ha peteĩnte oipapave 1.000gui; umíva apytépe 75 ohupityma *Personería Jurídica*; upéva he'ise *Estado*

oikuaáha ichupe kuéra ha upéicha ikatu va'erã mo'ã oguereko ipópe ha iñakãre ijyvy ha hekoha; oĩ katu ndoguerekóiva gueteri pe kuationa ha noguahẽi ichupe kuéra mba'eporã *Estado* ome'ẽva.

Heta tetãngua guarani'ỹva omboyke ha ojapo'i Ñande Ypykuérape, omomba'apo rei ha ndoikuaaséi mba'eve guarani reko rehegua.

Pe *Constitución Misiones* pegua nde'ira gueteri oñembojoapy pe teko katuete ava rehegua oñemoingérõ jepe *Constitución Nacional* pe ha háimetete opa ambue *Provincia Constitución* peguápe.

Guarani ñemyatã ha jepytaso oñepyrũ va'ekue umi tembiapo jo'a jo'águi guarani reko etérupi. Pe ojekuaave ha hi'arevéva ningo pe Aty Ñeichyrõ -*Asamblea Tradicional de los Mburuvicha (Caciques)*-; upévarupi oñemyatã *Estado Provincial* ha *Nacional* rovái, tapicha ijerekuépe oĩva ha umi ichupe kuéra oiporuvaíva rovái avei. Upe va'erã Guarani oñemombarete hikuái heko marangatúrupi, ha tamõi ha jaryi ñe'ẽ arandúrupi.

Guarani Argentína pegua osẽ sapy'ante hetãgui ha oiko hikuái *Consejo*

Continental de la Nación Guaraní- (CCNAGUA) ha upépe ohenduuka iñe'ẽ.

Pe ñorairõ ikatu haguãicha ojekuaa Tetã Ypykue Reko Katu rehegua, oñemongeta va'erã mantereí hese kane'õ'ỹre; upéicha oikuaáne avei umi tapicha hesaráiséva ichugui kuéra.

Umi jerure atã tekoháre, oñeñandu hatã hatãve, oñemomboguive teko pyahu vaípe, ka'aguy'ỹre, ndikatuvéiháme oiko oñondivepa ha sapy'ante isarambi táva guasu yképe, oikotevéháme umi mitã rusu ha mitã'i ojerure tupãmba'e.

Tetã Guasu mba'eva noñemboajéigui tekoháre ha hekoveryã, omoinge ijapytépe kuéra heta ha ipohýi etéva mba'e hasýva jajora haguã. Guarani kuéra oñangarekose hatã ika'aguyre; ka'aguy'ỹre ndaipóri hembí'urã ha ikangy heko marangatu; ka'aguy'ỹre ndikatúi omohenonde ijeikoverã ha ikangy kangyve heko.

Pohã ñana ndaipóri véima ha nañane resãivéima. oñemboja'órõ tekoha tesãi opytáne *Estado* pópe ha ipahápe ñande rasyvéta.

Pe *Estado* oipytyvõmi ome'ẽ haguãnte tembi'u, óga, mbo'ehao ha mba'e, nomombaretéiva katu umi mba'e

MBYAREKO
Kyryngue'iM-
byahkohápy.
Tekoa Ka'a
Kupe. Misiones,
Argentina, 2016.
ENDEPA

ava oipotáva ha añetete oikotevêva.

Ára ha ára mitã, mitãrusu ha kuñataĩ ohasa hikuái teko ambuêpe mbo'eharupive, ojoraségui umi pa'ã, oimo'áva oĩtaha hekovépe. Ko'ãga meve katu pe tekombo'e pyahu omboguata ichupe kuéra osẽ haguã heko ete imba'e teévagui. Pe tekombo'e pyahu omboykese ava kuérape toguereko ipópe umi *Planes de Estudios* ha'ekuéra ojepokuaaha guarani mbyaháicha itéramo ha añetehápe iporãve ichupe kuéra guarã. Tekombo'e ava rãngue oñemoingese tekombo'e avápe guarã.

Ava tujamive, iñarandu meméva ha tekombo'e reheguare omba'apóva, ojepy'apy iterei mba'éicha mitãrusu ha kuñataĩ ipyahúva irari ete oikuaave haguã tekombo'e okaragua omombyrýva ichupe kuéra teko etégui ha jeikove oñondivévagui.

Heta “jerovia”, *iglesia* ja'éva oñeha'ã oñemomba'e mbya kuéra rehe; upéicharõ jepe mbya kuéra ombohová i ha oñemyatã ani haguã oíke teko marangatu ambuêpe ha oñongatu porã gueteri hembiapo yma guare hekove opa aragua rapyta.

PETÿGUA MburuvichapyahuMbyaomo-
tĩmbopetĩnguaatyhápe. Tekoa Ka'a Kupe,
Misiones, Argentina, 2016. ENDEPA

Ñande rekove Bolíviape

Guarani Bolíviapegua ojekuaave va'ekue Chiriguánoramo -ko'ãga katu oñemboheraseve *Áva Guarani* ha *Isoso* terã *Guarani Occidental*ramo. Nañande resarái va'erã oíha hetave Guarani te'ýi ijapytépe kuéra iñambuéva heta mba'épe: umíva niko *Gwarayu* (*Guarayos*), Siriono (*Mbia* ha *Yuki*), Tapiete ha *Guarasug'we*.

Iñambuéramo jepe oñeha'ã porã oñemopeteĩ guarani ñe'ẽ jehai hápe ára jere 1990-guive ikatu haguãicha oñemomba'apo oñondive kuatiáre peteĩ ñe'ẽ jehai pavẽme *Educación Intercultural Bilingüe*pe guarã. Upéva oñemyesakã peteĩ kuatia oñemboheróvape: *Ñeesimbika yambaekuatia vaerã* (*Para escribir la lengua guarani*).

Umi Guarani ou kuarahy resẽguio, oíke mboyve yvypo amboae *Europaguigua*, oñemomba'évama yvyporãvere *Andes* yvyturusuguive yvy jojapeve. *Chacope* umi yvy ha'eve eterei ñañotỹ haguã avati, mandi'o, kumanda, andai, jety ha manduvi.

Tetã Ypy ava guarani ha *Isoso* ko'ägagua oikove hetave 220 téntami, táva ja'éva avei ha 25 'ténta' guásupe terã tekoha guásupe ha ojepapave 65.000 ñande rapichágui. Mba'e iporãve ha iteetáva oĩ pe teko rapyta "iyambae" upéva he'ise ijara'ỹ ha isasõva. Pe 'ténta guásu' ojoja guarani kuarahy resẽguigua rekoháre ha he'ise avei "tetã ñande sy pavẽ".

Jaikuaa porãve haguã *Guarani Occidentales* reko marangatu tekotevẽ ñama'ẽ mbohapy mba'ére: pe Ñande Reko, pe *Arakuaa* (Arakuaa), ha Ñane Ñe'ẽ.

Guarani Bolíviapagua rekovekue oñemoapytĩ atã ijyvyre ha tekoháre; yvypo ambue oikérõ guare pe tetãme, opytase upépe, oguerekose ava kuéra ipoguýpe ha oñemomba'ese ijyvyre, ojehu haguéicha ipahápe *Kuruyuki* ñorairõ guasu rire 1892pe. *Estado* Bolíviapagua oipe'a tape oike haguã mbegue katu váka jára, omosẽuka va'erã ipahápe ava kuérape hekohágui; Guarani kuéra oñemokañy va'erã upéicha tetã mombyryvehápe, umi yvy kangýpe hasyve jaiko haguã.

Chaco ñorairõ jave (1932-1935) Bolívia ha Paraguái rembiguái omuña jevy ava guarani kuérape mokõi ykéguio ha oĩ va'ekue avei ijapyteguigua ohóva okañy Argentínape ha Paraguáipe avei; ápe oúva ojekuaa *Chiriguano*s rérape ha ko'ãga *Guarani Occidentales*.

Pe *Reforma Agraria* 1953 omoha'ãnga peteĩ mba'e tuichaitereíva amo Bolíviapague ñane mandu'arã; upéva katu ipahápe ojeporu vai oipe'a rei haguã ha oñemomba'e haguã yvy ha ava rekoháre oikovehápe Ava Guarani yma itéguive. Upéicharamo jepe Guarani kuéra ha ambue ñande ypy kuéra araka'eve ndohejái heko katu yvy járaramo ha "iyambae".

Háimetete peteĩ *siglo* (100 ára jere) pe *Kuruyuki* ñorairõ rire, 1987pe oñepyrũ pe *Asamblea del Pueblo Guaraní* (APG), peteĩ tembiapo joaju ohechauka haguã tetãrupi etépe oñehendu haguã iñe'ẽ ha isapukái, oguereko jevy haguã imba'e tee avaháicha, ijyvy ha hekoha, ha omba'apo haguã avei kane'õ'ỹre isãsóre, 'iyambae' háicha. Topu'ã jevy

pe *Nación* Guarani araka'eve opa'ỹva!

Tetãmi ha umi "Capitanía" ja'éva reko katu ha'e ningo peteĩ "Organización Comunitaria" ha upéicha pe Tetã Guasu omoneĩ Guarani rekoete ha omoĩ iñakãre ha kuatiápe ijyvy "Tierras Comunitarias de Origen"; upéva he'ise yvy ha tekoha ypy oñondivegua. Umi "Capitanía" ha mburuvichaha ohupity jevy va'ekue ijyvy ojoguáva hepýre *iglesia católica* ichupe guarã terã tembiapo ojejapóva tetã ambue pytyvõrupi; sapy'a py'ante ikatu va'ekue ojepe'a ijára gua'ũgui ava yvy, ojepytasóvo teko katúpe ha tembiapo ojejapóva *Instituto Nacional de Reforma Agraria (INRA)*-rupi.

Tembiapo reko guarani oguerojera ógape, oĩháme tamõi ha jarýi ha opaite iñemoñãre ojepysóva sapy'ante ápe ha pépe. Pe oje'éva *ñemboati* ningo peteĩ tape porã heko etéva, oñembojahápe ñe'ẽ ha ojoaju peteĩ ñe'ẽme ojapo haguã tembiaporã; kóichagua *ñemboati* oñemoingo jevy ha ojepytasó hatã APG-rupi 1987 ára jérepe ko *ñemboati*rupi ete ikatu umi tetã oñembojoja mbohapy

mba'épe: mba'éicha omba'apo va'erã, mba'éichapa oñangareko va'erã imba'e kuérare ha mba'éicha ojeiko porãta oñondive. Áva Isóso oguereko pe ipitaguasu marangatu etépe ambue teko arandu ojojáva pe ñemboatíre, oguerekoháramo jepe ambue tape omba'apo haguã oñondive, ojeoporavórõ peteĩ mburuvicha pyahu terã umi hendive omba'apo va'erã; péichante voi ojejapo va'erã tetãmi ha tetã guasúpe.

Pe *Constitución* 2009 oikuaa ha omoneĩ rire ava oñondiveha pu'aka, pe teko oñemombarete tuicha porã. INRA oikuaávo ñande ypykuéra reko katu oguereko haguã iñakãre ha kuatiápe ijyvy yma guare: *Tierras comunitarias de Origen* (TCO) ha *Territorios Indígenas Originarios Campesinos* (TIOC), hetave 60 % umi yvýgui oñemoĩ jevy tetãmi ava rérape imba'e teéicha. Heta jevy ko'ã kuatia omoñepyrũ peteĩ tape pyahu ikatu haguãicha umi tetãmi ha mburuvicha kuéra omba'apo oñondive hesegua kuérare ha omotenonde porã ha hatãve hembiapo ichuguigua.

Sapy'ánte oñepysanga hasy hapépe imichĩ etereĩgui pe yvy ombotuichave haguã imba'erã.

Tekombo'ehápe guarani kuéra oguata porã va'ekue, omombaretévo pe *Escuela Normal de Formación de Maestros Pluriétnica de Oriente y Chaco* (ESFMPOC) oikóva mbo'ehao guasúramo, *Universidad* ja'éva. Upévagui osẽ mbo'ehára *Licenciado*-ramo ojoja itéva ambue ikaraíva rehe, heko yma ombopyahúva katu iñarandu yma ha heko eteháicha. Ko'ãga peteĩ teĩ hetámime mbo'ehao oĩháme mbo'ehára iñe'ẽkõiva guarani ha karai ñe'ẽme. Umi mbo'ehao tetãmimegua oñembyaty ha ha'ekuérargui oiko peteĩ *Unidad Educativa, Nivel Secundario* ja'éva.

Pe *Universidad Nacional Indígena Boliviana Guaraní Apiaguayqui Tumpa* (UNIBOL *Guaraní*) ohekombo'euka heta mba'e ava rekoha rehe, hemikotevẽre ha hekóre; upe va'erã oñembohape oñepyrũguive. Pe *Universidad* heñõi mitãrusu ha kuñataĩ ojeoporavóva hetámime ha "*Capitanía*" pe ikatu

haguãicha hepy'ỹre oñembo'euka opamba'ére oiporu va'erã hekove pukukuépe. Pohã ñana ha ñemonguera yma ojekuaa va'erã mba'asy rapo ani haguã okakuaave ha mba'éichapa oñeñangareko va'erã umichagua tete, ãnga rehegua ha teko oñondive reheguáre avei; upe va'erã ñañandu ha ñama'ẽ ojejapo haguéicha ha opytáva ko'ãga meve.

Umi *Guarasug'we* ojeppa 400 tapicha, oikóva *Porvenir* retámime, ojejuhúva *Santa Cruz* ha *Beni* apytépe *Amazonía* Bolíviapeguápe, oikove yma va'ekue tymba ka'aguy apígui, pirakutúgui, yva ka'aguy ñemono'õgui, mandi'o ha avati kokuéguiguagui; ko'ãga katu tekotevẽ ojeppokuaa ambue tapére oikégui hetãme hetaiterei yvypóra ambuae.

Umi *Gwarayu* oĩ 15.000, heko katu hatãva koyguáramo. Ijapytépe kuéra opu'ã peteĩ tembiapo porã ojekuaapámava *Estadorupi*, hérava *COPNAG* (*Central de Organización de Pueblos Nativos Guarayos*). Aréma umi *Guarayu* omba'apo *Estado* ndive pe *Misión*

AUTO-GOBIERNO *Oikojavemburuvicharã Guaraní Charagua Iyambae*. Bolivia, 2015. CIPCA

ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA

ÑAÑOMOE
JARE
ÑAMOMIRATÄ
DE REKO
ACIA LA TIERRA SIN MAL
NACIÓN GUARANI

ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA

AUTONOMÍA
GUARANÍ
CHARAGUA
IYAMBAE
NACIÓN GUARANÍ

Franciscanaguive pe ára ojepysóva *Reforma Agraria* ojepapo rire, oñemoĩ haguépe karai poguýpe oheja vove oike ijyvýpe váka eta jára. *Siglo 20* pahápe umi *Misiones* yma guarégui osẽ ko'ága tetãmi eta ojepytasóva TCO-pe. Omopu'ã jevy táva róga, *cabildo* heróva, oiko haguéicha *Misiones* ha *Reducciones* reko haguépe ha upéicha avei omba'apo hese yma guaréicha.

Ñama'ẽvo oikoháicha ko'ága Siriono (*Mbia*) retãmi, ojejuhu 1.340 ava oguerékóva yvy iñakãre ha kuatiápe ojepysóva 52.206 *hectáreare*, pe TCO Siriono SANTCO. Siriono kuéra (*Mbia*) omyakã hembiapo oñondive osẽva ogayguágui, iporã itéva omba'apo haguã oñondive ha ojeporu avei oguerovávo ka'aguýre omarika haguã ndahesaráiri avei hóga tuichágui ou jevy haguã. Añetehápe hembiapo iporãvéva pe tymba ñuhã ha monde ha yva ñemono'õ oiméramo jepe, pe ñemarika ojehayhúva ha oñemomba'e guasuvéva.

Yuqui kuéra, pehẽngue ite

HEPYME'Ê Ojehepyme'ẽjave.Ava.Guaranirembiapokue.
Camiri, Bolivia, 2013.
CIPCA

Sirionóndi ojepapa 1.040 pe *Tierra -Territorio* TCO Mbya *Recuaté Yuqui Chipiriri-Chapare*, omongoráva 115.000 *hectárea*. Ojejuhu hikuái ko'ága teko kangy etépe. Omba'apo maríkape, pira kutu, yva ka'aguy ñemono'õ ha mba'e porã ipópe ojepapóvape mante.

Chaco Bolíviapeguápe oĩ 205 Tapiete. Hekoha, ko'ága TCO *Pueblo Tapiete Samaihuate*, oĩme Y Pilcomayo rembe'y asúvape, hendáva amo *Tarijape*, 24.840 *hectáreas* ári. Iporã ñane mandu'a pe Tapiete retã raẽve omopyenda peteĩ TCO ava Bolíviap. Ko'ága oñe'ẽ peteĩ ñe'ẽ ndojuavy guasúiva guarani ambue ava bolíviapeguágui. Aty Ava Tapiete (APIT) añetehápe ijyvatéve omoneĩ haguã hembiaporã ha oiporavo haguã mburuvicha kuérape. Tapiete oñembyaty ojora haguã peteĩ mba'e hasýva terã ñorairõ opu'ãva ijapytépe kuéra; mokõi ára jerépe oiporavo imburuvicha iterã mayma Tapiete renondépe, ha oiporavo avei hembijokuái oñemoneĩvo peteĩ ñe'ẽme.

CAFE Kuña Ava Guarani ohechuka café mata.
Comunidad Isipotindi, Bolivia, 2016
CIPCA

Ñande rekove Brasilpe

Guarani Brasilpegua ko'ãga ohupity 85.000 ava, umívagui *Mato Grosso do Sulpe* oĩ 64.500 ha 300 ojepapa *Estado Centro* ha *Nortepegua* ojepysóva Y Paraguáiguive *Atlántico* peve.

Itáva guasúpe oñemongora yvy'imíme ndikatúihápe oguereko ikokue; Guarani kuéra upépe ohekáta mante mba'éichapa ipukuvéta heko ete kóicha hápe: hetaitereíma oĩ hikuái itávape, ogaygua renda ojo'aipa ha iñambue eterei imba'e óga rehegua, *economía* ja'éva. Tekove korápe ojoko hatã ava reko ha ojopy opa hendágui toike haguã pe karai reko terã jurua ndaha'éiva ava rekópe.

Ko'ăichagua mba'érupi opupúma heta mba'evai oñondive ha ñorairõ Guarani Brasília apytépe. Añetehápe umi Guarani hetave ambue ava retã Brasíliagui.

Oike oikévo yvypo okára ohekáva pira pira mante, Guarani kuéra oñemuña ha oñemosẽ hekohágui. Oikórõ ko'ăga váka renda ha *soja* ñu yképe ha táva kañýme heta ava kuéra ipahápe oñemoingeuka umi korápe. Oĩ ave opytáva táva guasu yképe ha oiko ichugui kuéra “peón de hacienda” ikatu haguãicha opyta hekohápe.

Mato Grosso do Sul ha Paranáme Guarani reko ohasa asy ha oñemoambue eterei *Guerra de la Triple Alianza* (1864-1970) rire. Upéramo heta Guarani oñemohenda ambue tekoha oĩháme ava ñemoñare. Ñorairõ guasu paha rire oike Brasil ryepýpe umi yvypo okára oguenohẽséva ka'a, tẽrã omba'aposéva váka retáre ha ñemitỹ tuichávere; umichagua tembiapo ombyai ha omokangy guarani reko ha rekove.

Ára jere 1970 rupi oñepyrũ pe *soja*, avati ha avati mirĩ (*trigo*) mákina mba'e

puruharupive ha 1980 rupi pe takuare'ẽ ñeñotỹ. Upéicharupi umi guarani rekoha mbeguekatúpe ojepe'a ichugui kuéra ohóvo, ojeity ka'aguy ha guarani kuéra omba'apo va'erã kane'õme, ojehepyme'ẽ'íramo jepe; upéva he'ise tembiguái háicha.

Pe ka'aguy'o omomba háimetete opáichagua tekove, ombohekoviávo ka'aguy, kokue ha ñu porã, oñeñotỹ haguã upépe peteĩ ñemitỹmante.

Ára jere 1980 peve Paraguasu rembe'ýpe oje'e rei ha viru rayhúpente Guarani kuérare ndopytáiha peteĩ tendápe terã ndaha'evéima ava ha sapy'ante oje'e ave ou hague ambue tetãgui ha upéicha ndoguereko mo'ávẽima *derecho* kuéra umi yvýre. 1980-guive umi tembiaporã pira pira rehegua hatã hatãve omopu'ã óga ha tape umi ohechaséva ha ojerereíva umi tendárupi, *turista* ja'eva. Ipahápe pe *Selva Atlántica* ikangy kangyve ha imichĩve ha ombyaipa tape ha tekoha ava.

Mba'échapa ojehe ha oiko pe tembiapo *Mato Grosso do Sul* ha Paranáme ha ipahápe mba'éicha omosẽ Guarani kuérape hekohágui.

Ára jere 1982-guive *Mato Grosso do Sul* ha Parana kuarahy reikéguio oike ha opyta pe *Companhia Matte Laranjeira* omoinge va'ekue heta mba'asy ava apytépe ha oguejy hatã guarani ñemoñare. Upe jave avei omoinge váka eta. *Siglo* 19 pahárupi ha *siglo* 20 ñepyrũmbýpe omba'apo oguenohẽ haguã yvyra porã *madera de ley*. Pe *Colonia Agrícola Nacional de Dourados* oñepyrũ 1943-pe ha ogueru opyta haguã upépe heta mil *colonos* pyahu, omoĩvo ichupe kuéra iñakãre yvy ha omoingévo tymba guéi ava kuéra rekohakuépe. Guarani kuéra ñemosẽ ivaive ohóvo ojejapóvo *Usina Hidroeléctrica de Itaipu* 1980pe. Ava Guarani imandu'a porã gueteri mba'eichaitépa mbarete vaípe opyrũ hese kuéra; tasẽme ohecha va'ekue hekoha, ijyvy ha tenda marangatu opyta hague yguýpe. Upéicharupi Guarani kuéra oho ambue tendápe ka'aguýpe, hasy ñaguahẽ haguã terã isarambi avei árupi ha pérupi Brasil, Paraguái ha Argentina, terã ohasa ambue *Reservas Indígenas do Mato Grosso do Sul, Paraná e Santa Catarina*.

Oĩmi ou jevýva hekoha ymáme: *Foz de Iguasu, Guaíra* ha *Terra Roxa*.

Siglo 20 mbyterupi Guarani kuéra ojepytaso mbarete ha omopu'ã tava'i pyahu ikatu haguãicha oikove isãsóme, ojeívo upéicha ñembosarái ha jeja'o vaígui, umi tembiapo pohýgui, pe tembiapo ha tekove rekógui omoingese hi'ári kuéra *Reservahápe*, ñambuetéva ava rekógui.

Tojekuaa tekoha rehegua teko katu

Ára jere 1915 ha 1928 mbytépe pe *Serviço de Proteção aos Índios* (SPI) omohembe'y (*demarcación*) 8 *Reservas* ojepysóva 18.124 *hectárea* ári omongora haguã upépe Guarani kuéra upepeguápe; añetehápe ojepe'ase yvy guarani oñemoinge haguã okáraguape ha omoinge avei ava kuérape teko ñemuhápe. 1980-guive, tava'i guarani kuéra oñemopyendáva *Constitución Federal* (1988) rehe ha heta Tetã Guasúgua pytyvôhárarupi, ohupity jevy imba'erã tee 11 tekoha yma 22.450 *hectárea* reheve. 1990-guive katu

mba'ejerure pyahu ijyvýre opa rei ha upéva ombyaive umi ñorairô yvýre.

Guarani kuéra pehêngue tuichave, háime háime 80%, oikove korapýpeháicha umi 8 *Reservas* oñemohembe'y va'ekue SPI rupive terã tape guasu yképe, terã yvýpe oĩva ambue yvypóra okaragua akãre. Ko'ãga meve mbarete ha ñorairô yvy rehegua umi oñemboheróva *ruralista* ndive oho ohóvo opa'ýre ha ohechauka ñembyasy ha porojuka reko.

Sur ha *Sudeste* gotyo Guarani kuéra oiporu pe iñe'ẽ yvyrupa ohechaukáva pe yvy ape ha pe tekoha tembe'y'ýre oĩháme hekoha pavẽ. *Rio Grande do Sul, Santa Catarina, Paraná, São Paulo, Río de Janeiro* ha *Espíritu Santo*pe umi guarani mbya memete oiko 153 *Tierras Indígenas* (136 guarani mante ha 17 ojehe'a mimihápe ambue ava kuéra ndive). Ojepapa oñondivepa 258 tenda 1980-guive, ojehechaháicha *Atlas das Terras Guarani no Sul e Sudeste do Brasil* 2015. Ja'e va'erã katu, oĩmba jepérô opaite yvy Guarani kuéra ojeruréva imba'erã, umíva ndohupityi

pe 1% yvýgui oguerékóva umi *Estado. Guaíra* ha *Terra Roxa*, *Paranáme*, Guarani kuéra ko'ãga meve ndoguerékói ijyvy iñakãre ha kuatiápe. Imichĩramo jepe umi yvy Guarani kuéra ojeruréva, opu'ã heta pa'ã ani haguãti oñemoĩ ijyvy iñakãre ha kuatiápe. Ojehupity va'ekue, ho'a jevy tekojojahára (*juez*) poguýpe ohejaséva mba'evépe pe jeguata opa potaitémava kuri. Sapy'a py'ánte tekojojahára omosẽuka Guarani kuérape tahachi pu'akárupi; Guarani retã'i katu oñeha'ã hatã opyta haguã ijyvýpe, oñemba'apo jave ikuatiáre. Ojehu avei omosẽukáva ichupe kuéra pu'aka mbaretépe umi yvy jára gua'u omondóva ikapánga mboka reheve terã ojokuái umi tembiguái oñemo'ã haguã; upéva ohechauka mba'éichapa umi yvy jára gua'u omba'apo oñondivepa ha opu'ã hetave ñorairô Guarani kuéra retã'ire.

Guarani ñemongora: Yvy pe'apy, teko guarani juka meme ha kirirĩháme

Pe tembiapo yvy pe'apy rehegua, ko'ãga tuichave umi

oñemomandu'ávagui guarani apytépe.
Pe ñemongora yvy michĩ etereívape
omomboriahu eterei ichupe kuéra
ndaikatuvéivo uguata hekohárupi ha
ndohupityvéima hi'upyrã oikove porã
haguã. Umi *Reservape*, oñanduháicha
Guarani kuéra ete, hasy eterei heñoi
ha okakuaa guarani reko; teko ambue
ha jepokuaa okára ho'a hi'ári kuéra ha
oguerekose ichupe kuéra ipoguýpe.

Upéicharupi, heta ogaygua
oho opyta táva guasu rembe'ýpe,
upépe oiko asy, ohekávo tembiapo
ojehepyme'ëva imichĩro jepe, ha
opytávo katu py'ỹi *ley* tembiapo
rehegua'ỹre. Guarani kuéra reko ko'ãga
ojejuka meme ha kiririhãme. Ko'ãga
meve ojepota oíke hikuái *neocolonial*
rekópe; ndaha'úi mante ojepe'áva
ichugui kuéra hekoha ha ijyvýnte,
oñemokañyse avei heko ymaguarégui. Oĩ
ñemombe'u ohechaukáva mba'éichapa
ava kuéra Brasíliapegua ohasa asy
ete pu'aka okára mbaretérupi; umi
ñemombe'u osẽ va'ekue *Conselho*
Indigenista Missionário (CIMI)-gui
ohechauka ipohýi eteha ava rekove.

ÑANDERU *OporahéivaKaiovapeteĩjevyyehápe.*
Tekoha Te'yikue, Mato Grosso do Sul, Brasil, 2013.
Paulo Siqueira

Ára jere 2003-guive 2015-peve ojehu *Mato Grosso do Sul*-pe 426 ava jejuka, sapy'ánte ñemiháme, ha ijapytépe kuéra 16 mburuvicha jukapy.

Ohechauka háicha pe *Ministerio Público Federal*, ko'ã cinco ára jere rire omba'apo ojoko ha omongyhyje haguã avápe umi kapánga mboka reheve; 12 tapicha héra itépe oñeguenohẽ maymáva resa renondépe umi jejuka vai. Ko'ã jejuka ojehu va'ekue yvyrehépe.

Upéicha avei 2000 ha 2015 pa'ũme ojehu Guarani kuéra *Mato Grosso do Sul*pegua apytépe 752 rupi ohekýi hekove hi'ári ete mitã rusu ha kuñataĩ. Peteĩ jetyepka rire oikuaaséva añetete mba'érehépa oiko va'ekue umi jejuka, pe *Oficina de Prevenção de Genocídios das Nações Unidas* Nueva York-pe he'i ko'ãichagua jejuka vaiete ombyaiha yvypóra pavẽ ha Guarani kuéra reko ha rekove amo *Mato Grosso do Sul*pe.

Pe ñemongora tuichaite oĩháme Guarani kuéra ojehecha tenondete *Reserva Dourados, Amambai* ha *Caarapope* oguerékóva 9.498 hectáreas oikovehápe 26 mil ava. *Tierra Indígena Jaraguápe* oĩmante 1,7 hectárea oikove hápe 1.000 ava. Umichagua mba'e

ÑANDESY KuñaKaiovatakuäre.
Tekoha Kurusu Amba, Mato Grosso do Sul,
Brasil, 2015. Yann Gross

oikotevê *Estadogui* tembiapo hekópe ha voieténte ojoko haguã ivaivéva.

Ñorairô kane'ô'ÿre yvýre

Pe *Constitución Federal* 1988, oipe'a tape pyahu ikatu haguãicha ava kuéra pokatu ojekuaa ha ha'ekuéra toñemotenonde hápe. Aty Guasúpe 1980 ára jerévo heta *Mato Grosso do Sul* retã'i ohupity jevy peteĩ pehẽngue ijyvy ymágui. Ko'ãga katu Guarani kuéra oike jevy ha opyta ijyvy'pe oguapy jevývo hekohápe. Heta yvyjára gua'u katu omba'apóva *agronegociope* omoheñõi jevy ñorairô pyahu hetápe ojukáva ha oja'píva. Kóicha oiko va'ekue pe *Caarapope*, junio 2016pe, kuatiakuéra omomarandu ha omyasãi opárupi.

Oñondivepaite Guarani *Sur* ha *Sudestpegua* omopu'ã hikuái hekópe, 2008-pe, *Comisión Guaraní* Yvyrupa. Kóva ko térape hekópe oñembojoaju mba'épa ojejapo va'erã oimérô mba'e hasýva ha jepy'apy yvy rehegua; upéicha avei mba'éichapa oiko va'erã pe *Estado* rembiapo renondépe ha mba'éicha

avei ojoaju umi ava rembiapo ndive, ojejapoháicha *Articulação dos Povos Indígenas do Brasil* (APIB)-pe, terã tetã michĩvévape pe Ñemongetápe, oĩháme peteĩ *Consejo* Mburuvicha Guarani, amo *Santa Catarina*pe.

Umi mburuvicha kuéra ndojepo'iri tamõi ha jarýi ñe'ẽ guapýva ha arandúgui; ko'ã atýpe oike hikuái oñondive omyesakã ha omombarete haguã teko katu yma guare ko'ãagua ha ko'ẽro guarã ha hi'ári ete umi hekoha rehe ko'ã ára jerévo Guarani kuéra ojehechave ha omboguata hembiapo ojerure haguã *Estado brasileiro*gui omboaje haguã tembiaporã léi rekópe.

Peicha ivairô hekove, Guarani kuéra ombopyahu pe joaju rysýi mburuvicha ha tetã'i rembiaporãme ápegua ha yvy apére avei; upéicha avei omba'apo joa umi teko katúre ambue pytyvôhára ndive.

Guarani kuéra *Mato Grosso do Sul*pegua ko'ã 5 ára jerévo ava kuéra ha ipytyvôhára ojerure hatã tojejapo peteĩ *Comissão Parlamentar de Inquérito* (CPI): CPI *Genocidio* rehegua.

Ojetypeka haguã mba'épa ojapo ha mba'épa ndojapói pe *Estado* oikórô umichagua pa'ã ava kuéra rekovépe oike hápe hetaiterei mba'e: oñemosẽ ijyvy'gui, tapicha ijerekuévo oĩva oapo'i ha omboyke ava kuérape, ndohejái oguereko haguã hembí'urã, omoingese pe tekombo'e okáragui oúva ha ohundíva ava reko, omomba'apo rei avápe hepyme'ẽ'ÿre ha ipahápe ombopituva ha ohundi ava reko.

Pe *Comissão Interamericana de Direitos Humanos* (CIDH) ha upe rire peteĩ *Resolução de Urgencia* oúva *Parlamento Europeogui* ojerure toñemyasakã mba'érehapa ojupi jupívo pe mbarete vai ava kuérape guarã ha hi'ariete Guarani kuéra *Mato Grosso do Sul*pe guarã. Upeichaite pe kuñakarai omombe'úva *Povos Indígenas das Nações Unidas* reko katúre, ohechauka, oñandu rire Brasíliape, heta tembiaporã pe *Estado*pe guarã; upéichaite voi *Alto Comissionado das Nações Unidas para os Direitos Humanos da ONU* ohechauka ijepy'apy umi jejuka rehegua ha mba'éichapa ojeheja rei umíva hetaite ára jere *Mato Grosso do Sul*pe.

Ñande rekove Paraguáiipe

Guarani kuéra oikovéva ko'ága Paraguáiipe ojepapa 62.000 ava. Tetã'i Paraguái kuarahy resẽ gotyo hetaiterei avei; oĩ 124 tetã'i Ava Guarani, 170 niko Mbya, ha 62 katu Paĩ Tavyterã. Ko'ãichagua pehẽngue ha ñemongu'i ikatúne oúva oñembyaígui hekoha, ko'ága niko ijyvy michĩva tekoha guasu yma ryepýpe. Ache kuéra ko'ága oimemba 6 tetã'ĩme. *Guaraní Occidentales Chacopegua* oñembyaty tuichamive, 6 tava'ípe oĩva táva guasuvéva rembe'ýpe; umi Guarani Ñandéva ojogua ichupe kuéra irundy tava'ípe. Mayma Guarani kuérape guarã pe yvy ndaha'úi mante yvy rei ikatúneva oñeha'ã, oñekytĩ ha ojejogua hepýre; pe yvy añetehápe ndaha'úi peteĩ tenda pyrusu, peteĩ tekoha jaikovévape ñande rekoitépe. Guarani kuéra Paraguáiipe, hi'árite *Tratado Itaipu* ha opu'ã rire pe *Hidroeléctrica* mokõi tetã mba'e ohecha mba'éichapa hekoha oñembojere pypuku vai ete. Guarani Tekoha Guasu oñandu mba'éichapa ojere heko ojepotárõ ha ojejopýrõ oheja rei haguã heko, heko marangatu, ha mba'apo reko avei.

**Pe teko ñembojere ha ñembyekovia
jahechakuaa ko'ã mba'érupe:**

Tapicha Brasilpegua ojeheróva *brasiguayos* pya'e oike ha oñemomba'e umi Guarani rekoháre ha yvy jára pyahúva oiporu pe yvy tuicha oñotý haguã *soja* ha omongora haguã hymba váka ojepsóva umi heta mil *hectáreas*rupi. Opáichagua ñeñotý ikatu mante ojeka'aguy'órõ ha omosẽ reírõ umi oikovéva upépe yma itéguive. Upéicha ramo Guarani rekoha oñembyaípa ite.

Omosẽvo ha ojeheja reívo hekoha ka'aguy'ýre umi *agrotóxico* ja'éva omopohájuka y ha ára pytu. Pe *Estado* ndoikuaaséirõ mba'eve ava yvýgui ojopy vai ha hatã Guarani kuérape upépe oikóvape, omoneĩ ha ombopépo avei yvy jeiporuka *Estadorupi*, sapy'ánte *Cacique* pytyvõme; upéva hína *Estado* reko. Ndaipóri ete teko katu ha tendota oimeraẽva oikuave'ẽ ava yvy oiporusévape, ha upéicha omboporíahu vaivéva ha oheja ava kuérape yvy'ýre tekotevẽ asyetépe, ha pya'événtema ikatu ava oñemosẽ ijyvýgui. Ko'áichagua tembiapo meguã orairõ tuicháva *Constitución Nacional*, ko'ãga ojeporu mantereĩ ha sapy'ánte oje'e gua'u oipytyvõha ava kuérape. Pe yvy jeporuka ñane mondýi ha ñane mongyhyje. Umi

tetã'i oiporukáva ijyvy opaite terã peteĩ pehẽngue, ohupityva ko'ãga 148 tenda: 95 paraguáiguápe, 70 brasilyguápe, 11 *menonitape*, ha 10 *alemaniyaguápe* avei.

Ava Guarani kuéra ikatúne oñandu pohýive ko'ã mba'e, oikehápe avei pe ñemuña ha jejopy oúva *agronegocio* járagui mburuvicha guarani ári ha omoĩva mburuvicha kuéra ipoguýpe. Umi yvy oiporuuka michívéva ha'e Mbya kuéra, Ache kuéra ha michĩve gueteri Paĩ-Tavyterã. Umi 34.320 *hectáreas* oguerékóvagai *Departamento Canindeyú*, *Alto Paraná*, *Caaguazú* ha *Caazapape*, ava kuéra 16.479 ojeporukáma voi.

Legislación, Tekokatu Paraguái ja'éva, tekoha ava rehegua ha mba'éichapa yvy oñemoĩta ava akãre ha kuatiápe, oñemoañete *Léi* 904/81 rupive, omoñepyrũva *Instituto Paraguayo del Indígena* (INDI). Akytã peteĩha ohechauka hapo ha taperã: omomandu'a iñe'etépe avakuéra mba'e tee oñemo'ã va'erã ha oñe'ẽ avei umi teko mba'e japokóva ha japoko'ývare. Akytã 17-hápe he'i: Yvy *fiscal*, oikóva *Estado* mba'éramo, oñeme'ẽ va'erã ava kuérape hepy'ýre ha jepehe'ã'ýre. Pe yvy pehẽngue ndikatu mo'ãi ojejoko, oñembojara'o terã ojeporuka ambue tapichápe, oñemoingo

mba'évéramo ha oñeme'ẽ hepyme'ẽ rekoviáramo opáite terã ipehenguẽ.

Oñemba'apo va'ekue *Constitución Nacional del Paraguay* 1992-re ñane kyre'ymbáramo guare, ñasẽmba rire upe General *Alfredo Stroessner* pohatã guýgui ha tetãgua pavẽ ojerovia ikatuneha oguereko pu'aka ipópe. Ava kuéra ndoikéiramo jepe *Constituyente* pehẽnguéramo, oĩ va'ekue hekoviáramo heta karai arandu ha ava kuérape ohayhúva omopu'ákuaa pe kuatia porã ava reko katu rehe, opyta haguéicha Moakãva V-pe:

Ypykuéra retã ha ijaty kuéra rehegua Akytã 62. Ko Léi Guasu ohechakuaa oĩha Ñande Ypykuéra retã, heko teeva, oĩma va'ekue oiko mboyve *Estado* paraguái.

Ava reko oñondive rehegua Akytã 64. Ava retãnguéra heko katuháicha oiporu va'erã oñondivepa yvy tuichakuépe hemikotevẽháicha ha iporãngue oñangareko ha omyakãrapu'ã haguã heko ojerureháicha. *Estado* ome'ẽ reínte va'erã ava kuérape ha jepehe'ã'ýre. Umi yvy pehẽngue ndikatu mo'ãi ojejoko, oñemboja'o terã oñembohasa ambue akãre; ndaikatúi avei karai okára oñembojára hese oiporu haguére ymáma, terã ojeporuka ambuépe; péicha avei ndohepyme'ẽi va'erã

mba'evére *Estadope*. Ndaikatúi avei Ava kuéra ojeguero va hekohágui ha'ekuéra ndoikuaáirõ ha ndoipotái vo.

Ko'ága katu hesakã iterei *Estado* nomba'apói ha Ava retãre, hekoha ha yvy opyta rei tekojoja okápe; upéicha Guarani kuéra Paraguáipe oñemuña opárupi etégui. *Ejecutivo* pu'aka, *legislativo* ha *judicial* pu'aka ndive ome'ẽ va'erã mo'ã mba'e porã mimi -óga, y rysí, mbo'ehao, opa mba'e ja'e va'erã-; ndoikuaaséi katu mba'eve hekoha ha ijyvygui, ndohayhúigui ava reko.

Hi'ariete heta Paraguáigua oma'ẽ yvatégui Ñande ypykuérare ha oipe'a ichugui kuéra teko katu pavẽ. Omosẽ mbaretépe hekohágui, oja'o Guarani kuérape ha omoherakuã heko vai etéramo, ojerurégui heko katu oĩháicha *Constitución del Paraguay* 1992-pe ha ambue kuatia Tetã ypy reko katu rehegua. Oĩháicha *Declaración de las Naciones Unidas sobre los Derechos de los Pueblos Indígenas* (10-12-2007)-pe, *Estado* Paraguayo omoneĩ va'ekue. Paraguáipe ndaha'ei tekojoja aňõnte ndaipóri va, tekojoja'ỹ katu ojehechauka ha oñeñanduuka ava kuérape ha ñane retãygua pavẽme avei.

Te'ýi ha ogaygua reko, ojeikoveháicha árupi ha pérupi ko'ága meve, opyta hatã gueteri omombarete haguã Teko Guarani.

Pe aty, ojehechahápe tekove oñondivegua tetã mirĩ ha tetã guasuvévape, ombopytaso iterei Guarani kuéra hetã'i taimbarete ha taipu'aka. Pe aty ha'e ningo imbarete añete ha opa aragua, hi'ári Paĩ-Tavyterã apytépe. Pe aty katu ápe ha pépe naimbaretevéima, oĩgui te'ýi ha ogaygua oguerkosé va ipópe heta mba'e ichupe guarãnte, oipe'ávo ambue hapicha guaranígui. Ápe avei pe yvy poruka omoinge tekojoja'ỹ ijapytépe kuéra omoambuévo umi oguerkopáva ha isoguepáva.

Upéichaite, óga mba'e reko katu (*economía*) oñemopyenda raka'e tembiapo oñondivepápe ha jopóipe, ko'ága oñemoambue rasa.

Ñemitỹ ko'ága ikangyve. Heta ava osãingo tembiapo okára repýre oĩháicha umi mbo'ehára ava mbo'ehaópe ha tesãi pytyvõhára avei, ohupitýva viru okágui omboryryi ava róga rekove ojuavývo Guarani kuéra heta mba'éva ha iporiahúva.

Ndopái katu arete ha ogaygua yma apytépe opyta gueteri jopói ohupitýva maymávape. Ombojere pypuku vove Guarani reko *Estado* oipotaháicha ha oimérõ jepe pe teko meguã oñeñandúva mbaretépe ijapytépe, pe jeroky ñembo'e, oporaíva ha yvyra'ija ñe'ẽ oñemomba'e guasu gueteri ko'ága meve.

Paraguáipe ojepyso iterei tekombó'e pyahu *nacional*, omba'apo hatã ha vai etépe oñemongu'i haguã pe teko yma guare, hetárõ jepe mbo'ehára ava. Oñeñandúma hembiapo mbegue katu oguata ha nombohasái mitãme jekuua ha arandu oikotevẽva ko ára kóvape; osãingo itéva gueteri ambue tetãgui – *Estado* Paraguái ha ambue tetãgui avei.

Upéicharamo jepe, umi mbo'ehára iñaranduvérupi tekombó'e *nacional* ryepýpe ha umi mburuvicha iñakã porãvévarupi, ojehecháma heñõi hague arandu pypukuve mba'e ko'ágagua rehegua ha mba'échapa ikatu oñembohová. Ága meve ndojehupitýi gueteri peteĩ tekombó'e ava ete omombaretevéva ichupe kuéra, omboyke'ỹre pe teko yma guare, ojapokuaa va'ekue peteĩ Guaranígui peteĩ Guarani aňetetéva.

Teko marangatu, oikuaáva ha ojapóvarupive opyta ha ojehe heta Guarani retã'i ryepýpe. Ápe ñama'e va'erã pe teko marangatu oĩháicha Paraguáipe. Tembiapo marangatu renda ojehecha voi tava'i ha tetã'i Agentína ha Brasilpe guápe ha hi'ariete Paraguáipe, oĩháme mba'e marangatu óga rusu Paĩ-Tavyterã retãme, yvyra ña'ẽ ha kaguĩ ryrú Ava Guarani apytépe ha pe opy –óga marangatu Mbya mba'e– ndojepe'áiva

juruápe guarã, –los ‘bigotudos’.

Pe tembiapo marangatu apytépe ituichavéva ha oñemboaje guasuvéva, oĩ avatikyry, avati pyahu arete ojekuaahápe mba’éicha itépa pe tetã’i terã heta tetã’i oñondivéva imbarete gueteri. Umi Paĩ-Tavyterã Paraguáipe ha umi Símba Bolíviape ombohembekua gueteri mitã rusúpe, ohechaukávo heko ete yma guaréicha.

Paraguáipe Guarani kuéra oikuaa porã otu’u tu’uramo hekóre oiko ha oikove va’erãha amo gotyove.

Guarani Chacopegua

Umi ko’ãga oñembohérava *Guaraní Occidentales*, ára pukukue jave ojekuaáva Chiriguánoramo, ova va’ekue Paraguái kuarahy resẽgui ha oho va’ekue *Chaco* pýre, oguahẽ mboyve pytagua *Españaygua*, ha ova gueteri ára jere 1530-guive 1550-peve. Umi oñemohendáva *Chaco* Bolíviapégua omoĩ ipoguýpe umi Áva Cháne kuérape oñepyrũvape oñe’ẽ avei Guarani ñe’ẽ. Ára pukukue jave oñemoirũ yvypo ambue *Españaygua* ha *missioneros* ndive, oheja’ỹre katu ojerure haguã hekoha ha isãso, ‘iyambae’ he’iháicha ha’ekúera. Ñorairõ ha jepy’apy ojehu py’ỹi ha ava kuéragni okañy tuicha tekoha ohasa va’ekue yvy

jára tuicha pópe. *Chaco* ñoraĩrome (1932-1935) oĩ va’ekue umi *Guarani Occidentales* ndahetáirõ jepe, oipytyvõ Paraguái *ejército*. Paraguái ipu’akávo Bolíviare ha oñemohembe’y pyahúvo Paraguái retã, Guarani kuéra “*boliviano*” oĩme ra’e Paraguái retãme; Paraguái mburuvicha oñe’ẽme’ẽ ichupe kuéra yvy kuatia ha peteĩ váka ñamimby. Guarani kuéra oipota ha ojerureháicha, pa’i kuéra *Congregación de los Oblatos de María Inmaculada* omopu’ã *Misión de Guachalla* ha *Santa Teresita*, táva *Mariscal Estigarribia*pe oĩva.---

Guaraní Occidentales Paraguáipegua ojepapa 4.605, maymáva oikovéva *Departamento Boquerón*pe ha mbovymi *Región Oriental*pe. Ko’ã Guarani reko ojogua iterei teko guarani bolíviape. Paraguáipe avei oiko pe arete guasu, *carnaval* oje’éva, ojejapo meme katu ete yma guaréicha. Iñe’ẽ guarani katu oñe’ẽ’ẽva ijapytépe kuéra ko’ãga háimetete Guarani paraguái ojeporúva. Pe tekombo’e *nacional* ituichave mayma Guarani apytépe. Heko marangatu katu *católico*.

Umi Guarani *Chacopegua* Ñandéva oñembohérava ndojuavýgui umi Tapiete Bolívia ha Argentínapegua ha ojepapa 1.500 ava. Oikove irundy tetã’ime ha oguereko ijyvy iñakãre ha kuatiápe.

KUÑA KuñaPaĩTavyterãimynakũre. Dep. Amambay, Paraguai, 1975. Bartomeu Melià sj

HA KO'ĒROPA?

ÑANDESY *Ombojeguatãorukũme*. Tekoha Laran-
jeira Ñanderu,
Mato Grosso do Sul, Brasil, 2012. Phil Clarke Hill

HA KO'ĒROPA MBA'ÉNE?

Umi mba'e pyahu ojuhúva ra'e ohundi eterei Guarani kuéra rekohápe, ombyaívo heko mba'asy ha mano reheve.

Ojepe'a va'ekue pya'ete ichugui kuéra ijyvy ha heta jevy mbaretépe ani haguã ou jevy hekoha ymáme ha ndaikatúi avei ojuhu yvy pyahu oikotevêháicha. Mbaretépe ñemongora *Colonia* terã *Reservape*, oĩ hague ha oĩ gueteri tenda hoga'ývape guarã. Heta tetã'i añetehápe niko kora rugua vai (*refugio*). Upépe ndaipóri yvy oñekotevêva oñotý haguã hembi'urã. Upéicharamo, ogaygua oikove va'erã ambue ndive ha opupu jepy'apy heta.

Ára jere 1960-guive 1990-peve háimetete opa *Mato Grosso do Sul* ñembýpe ojeka'aguy'o ha pe ñembyai ojepyso Paraguái pukukuére; opa

Y Parana rembe'ýpe ko'ága *soja* ha ambue ko'áichagua ñemitý ñu ojehecha memete. Guarani kuérape guarã upéva he'ise heko oñehundipámaha. Umíva ka'apóra memete ningo, ka'aguýpe ha ka'aguýgui oikovéva. Háimetete opaite ijarakuaa ka'avo pohã ñana ha ka'aguy rymba rehegua osãingóva ka'aguýre ha upéicha avei iñarandu marangatu. Ka'aguy ndaha'úi mante tymba ka'aguy ha yvyra renda; ha'e katu pe tenda oĩháme ãnga marangatu, oñangarekóva tymbáre ha ka'avóre ha hendive kuéra Guarani ñemongeta ha ichugui kuéra osãingo omoingove jevy jevy haguã heko ete. Umi Guarani ojeívo ko'ága iñemitýhágui, ojogua va'erã hembi'urã *bolichope* terã *macaterogui*.

Ko'ã mba'e jere péicha ipya'e ha ipypyku ombopy'a tarova ha ombopy'a

ropu Guarani kuérape ojekuaaháicha iñomongeta hápe ha hesáipe:

- hetave ojejukáva ipórupive (*suicidio*), ha hi'ariete 1990-guive heta iteve ambue tetãgui;
- hetave avei jepy'apy ha ñorairõ yvy rehe;
- oñesaingove ára ha ára *gobiernore* ha ONG rehe (*Organizaciones no gubernamentales*) ome'êva sapy'ante mba'e vyro rei mimi otĩ'ýre;
- oikove vaíve távape ijahoja'ýre.

Ojehechauka avei mba'éicha itépa Guarani reko ñembyai va'ekue oikóvo; ko'ága imichĩ eterei umi tataipygua óga chavípe, ha'ěñomi, ojejapo va'ekue ytygui tape guasu yképe ha táva guasu rembe'ýpe, oĩháme mitã mimi jepe ojeheka py'ýi pe yty etépe hembi'urã.

Bolíviapae Guarani kuéra opu'ã
ijyvateve ha ko'ãga oiko ichugui
kuéra omba'apo porãva tetã sambyhy
hápe. Hemiapo oipytyvõ puku haguã
maymávape amo Bolívia kuarahy resẽ
gotyo ndaikatúi ñamokañy.

Ha ko'ãga, mba'épa ojejapo va'erã?
Oĩ ko yvy ape ári ava retã eta ohasa vai
va'ekue py'ỹi ñorairõrupi. Ha heta jevy
avei oñemosẽuka mbaretépe ijyvygui,
terã ova va'erã ovase'ỹme terã oñemunã
heko marangatúgui. Ojuhúro katu peteĩ
tekoha oikove ha omba'apo haguã heko
itépe ha isasõme, opu'ã jevy pya'e ha
ombopyahu ha omombarete hembiapo,
ojerureháicha ko'ãgagua ára pyahu.

Umi jepy'apy ko'ẽro guarã
ndopokói mante Guarani kuéra aňóre,
oñandúta avei maymáva oikóva ko
'guarani retãme'; oñembyaívo pypuku
ete ñande rekoha, ñande ka'aguy ha
ñande ysyry ha ñamboykévo ñane
retãgua ha ñande rapicha ñande apytégui,
ja'e va'erã 'ñande maymáva Guarani,
guaraniháicha'. Ñaipytyvõvo Guarani
oipotávape ha oñeha'ávape hekoha ha
heko porãre, ñamombarete avei 'ñande
róga pavẽ' ha ñande reko porãrã.

KAGUI *KuñaPaĩTavyterãho 'ukaguĩavatiguigua.*
Paraguai, 2015.
Claudia Caceres

MITĀPEPY
Tekoha Paĩ-Tavyterã Cerro
Akãngue.
Dep. Amambay, Paraguay. Grupo
Sunu

KUNA *kuñaPaĩTavyterãohoy-
võinimbóre*, Dep. Amambay,
Paraguai.
Grupo Sunu

AVATI
Tekoha Mato Preto, Brasil. 2008.
Maria Ines Ladeira/CTI

JAIKUAAMIVE HAGUÃ

ALBÓ, Xavier. 2012. *El Chaco guaraní, camino a la autonomía originaria*. CIPCA. La Paz

AOKI, Celso e Friedl Paz **GRÜNBERG**. 2004. *Informações básicas sobre temas fundiários para os Kaiowá e Guarani no Mato Grosso do Sul*. Edição bilíngue guarani – português. PKG – CTI .

AZEVEDO, M.; **BRAND**, A.; **HECK**, E.; **PEREIRA**, L.; **MELIÀ**, B., *Guarani Retã: Povos Guarani na Fronteira de Argentina, Brasil e Paraguai*. (incluindo mapa). Centro de Trabalho Indigenista, Brasil, 2008.

BRAND, Antônio. 1997. *O impacto da perda da terra sobre a tradição kaiowá/guarani: os difíceis caminhos da Palavra*, Tesis de doutorado em História, PUC/RS.

BRAND, Antônio. 1993. *O confinamento e o seu impacto sobre os Pãi/Kaiowá*. Disertación de Master em História/ Pontificia Universidade Católica do Rio Grande do Sul.

BULIUBASICH, Catalina y Ana **GONZÁLEZ** (coord.) 2009. *Los Pueblos Indígenas de la Provincia de Salta - La posesión y el dominio de sus tierras / Departamento San Martín*, UNAS.

CADOGAN, León. 1992. *Ayvu Rapyta. Textos míticos de los Mbyá Guaraní del Guairá*. Edición corregida y aumentada. Asunción: CEPAG-CEADUC.

CHAMORRO, Graciela e Isabelle **COMBÉS** (Orgs.). 2015. *Povos indígenas em Mato Grosso do Sul: história, cultura e transformações sociais*. Dourados. UFDG

CTI – Centro de Trabalho Indigenista. 2015. *Atlas das Terras Guarani no Sul e Sudeste do Brasil 2015*. S.Paulo.

GOROSITO K., Ana. 2011. “*Guaranies en Misiones (Argentina). Tierras y Bosques 2011. Nuevos escenarios para viejas cuestiones*”, RUNA 34, 2013

GRÜNBERG, Friedl Paz (Org.). 2011. *Ñande Ypykuéra ñe'engue*. Minas Gerais. UFMG

GRÜNBERG, Friedl Paz y Georg **GRÜNBERG** (Edit.). 2014. *Los Guaraní: persecución y resistencia. Pueblos indígenas del centro de América del Sur*; Abya Yala; Quito

IWGIA. 2008. *Los Aché del Paraguay: Discusión de un genocidio*. Copenhague.

LADEIRA, Maria Inês. 2008. *Espaço Geográfico Guarani-Mbya - significado, constituição e uso*. 1ª. ed. São Paulo e Maringá: EDUSP e EDUEM.

LADEIRA, Maria Inês. 2007. *O caminhar sob a luz. O Território mbya a beira do oceano*. 1ª. ed. São Paulo: EDUNESP.

MELIÀ, Bartomeu, **GRÜNBERG**, Georg. y Friedl. 1976. *Los Pãi Tavyterã; etnografía guaraní del Paraguay contemporáneo*. Asunción: CEADUC; 2ª edición. 2008.

MELIÀ, Bartomeu. 1995. *El Guaraní; experiencia religiosa*. Asunción: CEADUC-CEPAG.

MELIÀ, Bartomeu. 2011. *Mundo Guaraní*. Asunción: BID

MELIÀ, Bartomeu. 2016. **Camino guaraní – Guarani rape**. Asunción: CEPAG.

NIMUENDAJU, Curt (Unkel) /1914/1987. **As lendas da criação e destruição do mundo como fundamentos da religião dos Apapocúva-Guarani**. São Paulo: HUCITEC; Editora da Universidade de São Paulo.

PEREIRA, Levi M. 2007. “Regularização fundiária e sustentabilidade nas terras indígenas kaiowa e guarani em MS: ocupação tradicional, reordenamentos organizacionais e gestão territorial”. *Tellus*, Campo Grande, 2010, n.18, p. 115-137.

PIFARRÉ, Francisco. 2015. **Historia de un pueblo. Los Guaraní – Chiriguano**. 2ª ed. La Paz: Fundación Xavier Albó; CIPCA.

SCHADEN, Egon. 1974. **Aspectos fundamentais da cultura guarani**. 3ª ed. São Paulo: Ed. da Universidade de São Paulo.

VISITE O MAPA GUARANI CONTINENTAL
DIGITAL: [HTTP://GUARANI.MAP.AS](http://GUARANI.MAP.AS)

WEB ROGUE

CIMI - Conselho Indigenista Missionário (Brasil)
www.cimi.org.br

CCNAGUA - Consejo Continental de la Nación **Guarani**
www.nacionguarani.org

CIPCA - Centro de Investigación y Promoción del Campesinado (Bolivia)
www.cipca.org.bo

CPI/SP - Comissão Pró-Índio/São Paulo (Brasil)
www.cpis.org.br

CONAPI - Coordinación Nacional de Pastoral Indígena (Paraguay)
www.conapi.org.py

CTI - Centro de Trabalho Indigenista (Brasil)
www.trabalhoindigenista.org.br

Guarani Renda – El **Guarani** paraguayo
www.guaranirenda.com

ENDEPA - Equipo Nacional de Pastoral Aborigen (Argentina)
www.endepa.org.ar

Guarani Roguata - Pueblos guaraní en el Brasil y en el Paraguay
www.guarani.roguata.com

Projeto Saberes Indígenas na escola –
www.saberesindigenasnaescola.org

Teko Arandu (Brasil)
www.tekoarandu.org

NEPPI - Núcleo de Estudos e Pesquisas sobre Populações Indígenas (Brasil)
www.neppi.org

ISA - Instituto Socioambiental (Brasil)
www.socioambiental.org

FIAN – derecho a la alimentación
www.fian.org

Survival International –
www.survivalinternational.org

Anistia Internacional –
www.amnesty.org

REALIZAÇÃO

Argentina

Bolívia

Brasil

Paraguai

Regional

Apoio

Mapa Guaraní Continental 2016

EQUIPES DOS PAÍSES

Argentina Maria Josefa "Kiki" Ramírez, Vasco Baigorri, Carlos Salamanca, Catalina Buliubasich, Flora Cruz, Lautaro Sosa e Luis Maria de la Cruz

Bolívia Guido Vega Marquez, Silbert Siles, Ángel Lozano, Ricardo Paita, Wilson Duran e Cornélio Robles Pancho

Brasil Levi M. Pereira, Rosa Colman, Flávio V. Machado, Lauriene Seraguza, Maria Inês Ladeira, Clóvis Antonio Brighenti, Celso Aoki, Daniel Pierri e Camila Salles

Paraguai Enrique Gaska, Bartomeu Melià, Filemon Torres, Cláudia Caceres e Jorge Acuña

Coordenação internacional Georg Grünberg

Coordenação geral e administrativa Levi M. Pereira, Rosa Colman e Flávio V. Machado

Edição e texto Bartomeu Melià

Colaboração e revisão de texto Equipes dos países

Mapas Alicia Rolla, Camila Salles e Wolfgang Grünberg

Projeto gráfico e Diagramação Ruy Sposati

Capa Ruy Sposati/Cimi, 2013

Contracapa Pablo Albarenga/Cimi, 2016

Dados internacionais de catalogação da publicação (CIP)

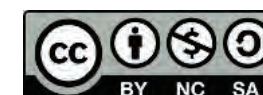
EMGC, Equipe Mapa Guaraní Continental.

Caderno Mapa Guaraní Continental: povos Guaraní na Argentina, Bolívia, Brasil e Paraguai. / Equipe Mapa Guaraní Continental - EMGC. Campo Grande, MS. Cimi, 2016.

52p.

ISBN 978-85-87433-09-1

1. Povos Guaraní. 2. Mapa Guaraní. 3. Direitos dos Povos Indígenas. 4. Direitos Humanos. 5. Territorialidade Guaraní. 6. Campanha Guaraní. I. Título.

Entonce,
 Upérupi ñande, japurahéi jevy va'erã ñañotỹ haguã ñande, ñane remitỹ.
 ñañotỹ arã avati morotĩ,
 ñañotỹ arã jety, kumanda, ha ñañotỹ arã pakova
 ñañotỹ arã takuare'ẽ, yvyra'ija
 ha entonce, upéaguima ore rojapo arã kaguĩ
 ha upéicha jey joty ore roho arã, ore remiãrirõkue ore akointe roipopyhy arã, romosã arã upéa
 ogueraha!
 Ha entonce,
 Upépe atu ore, romopu'ã jevy va'erã yvyra marangatu ha rojeroky arã, teko marane'ỹpy jevy,
 ayvu marane'ỹpe jevy, ayvu johayhúpe jevy.
 Ore romombe'u arã, oromboypy arã ore ra'yype pe ñe'ẽ marane'ỹ.
 Ha upe ñe'ẽ vaíngo, upéva'e, upéa niko ñande ja'e ae'ỹ ojuehe, ñane mara'ẽ ojoehe .
 ha ñane mara'ẽmaramo otro ja ipochýma. Potare'ỹ ñande ñamboro'y arã, che amboro'y arã
 pe ñe'ẽ vaikue oñemokañỹ haguã amboro'y arã che, ambopiro'ypaporãrire atu ñarosẽma arã
 ñe'ẽ porã; upépe ndaiporiveima ñe'ẽ vai, so ñe'ẽ porã, ñe'ẽ hokykyrỹiva, ñe'ẽ porã.
 Ha'ee, entonce, umi tupãgui oíva jehovasa, yvagajára kuéra ou avei ohovasa, ponóike ñe'ẽ vai
 oiko péicha,
 “aguyjerãripã, aguyjeiporã ñesẽguy, paĩ araka'e,
 che arõpapa ndéve yvyra che ru araka'e,
 che aropapa ndéve guyra takuára ryapu jave ka'e, jari araka'e,
 aipópeve che ryapu araka'e,
 aipopeve che mbarakáva ryapu araka'e,
 aipopeve che kurusu veráva ryapu araka'e,
 arojerovasa poko che ñandurã araka'e,
 yvy marangatu reñói jevy haguã pokusu ñandúva”
 ha entonce ojerokýta ha ojeguáta péguy oho haguépe pe yvy, omoheñoi haguépe ohóta, upépe oĩ
 jeýtama ojerokýva, oñemyatyrõ jeýtama upépe óga.
 Ombopiro'yporã rire ae ha'ekuéra ja omboguejýmarã so'o jevy, oiko jeýta ñande ru, jegua,
 ha oiko jeýta mitã pepy, tembekua, oikóta, ha oiko jeýta jerosy, mborahéi puku, ogueroike
 haguã avati pyahu, avati kyry, takuare'ẽ ñemongarai oíta upépe, mandi'o ñemongarai oĩ pépe,
 oĩmbaitéta upépe, oĩmba jevýta!

Atanásio Teixeira, Tekoharuvicha Kaiowá

Realização

ARGENTINA: ENDEPA E UNSA

BOLÍVIA: APG, CIPCA, CERDET E ILC

BRASIL: ATY GUASU, YVY RUPA, CIMI

CTI, ISA, FAIND, UNILA E FUNAI

PARAGUAI: CONAPI

CONTINENTAL: CENAGUA

Apoio

EMB. NORUEGA, MISEREOR E DKA

